

Gavarni. Enkele proefdrukken

Van de prenten van de Franse 19de-eeuwse kunstenaar Gavarni, die maar liefst 2700 litho's naliet, zijn vele drukken *avant la lettre* bekend. Het Rijksprentenkabinet is zo gelukkig niet alleen dergelijke exemplaren te bezitten, maar ook proeven en drukken die Gavarni voor de drukker van commentaar en getekende correcties voorzag. Het lijkt de moeite waard eens de aandacht op deze exemplaren te vestigen. Zij komen zelden voor, waarschijnlijk omdat ze – als echte proefdrukken niet altijd gelukt en bovendien gedrukt op papier van inferieure kwaliteit – na gebruik vernietigd werden.

Het merendeel van de in het Prentenkabinet aanwezige proefdrukken is afkomstig uit het legaat van de bankier en kunstliefhebber D. Franken Dzn.¹. Dit betekende in 1898 een verrijking van de verzameling met een groot aantal tekeningen en prenten, waaronder 182 litho's door Gavarni.

Gavarni was de *nom de pinceau* van Guillaume Sulpice Cheval(l)ier (1804–1866). Van 1829 af tekende hij met dit pseudoniem, waarbij hij gebruik maakte van een verwisseling van zijn naam met de titel van één zijner aquarellen in de catalogus van de Parijse Salon van dat jaar. De aquarel vertoonde een gezicht op Gavarnie, een plaatsje in de Pyreneeën dat voor hem verbonden was met dierbare herinneringen aan zwerf- en klimtochten.

Omstreeks 1830 begint Gavarni's werk bekendheid te krijgen en in de jaren die

volgen verschijnen litho's van zijn hand steeds frequenter in tijdschriften als *La Mode* en *l'Artiste*. Hij leert hierdoor vele kunstenaars uit de literaire wereld kennen, die voor deze bladen hun artikelen schreven: Balzac, Victor Hugo, Alfred de Musset. Enige literaire aspiraties waren hem niet vreemd, hij richtte een eigen blad op, *Journal des Gens du Monde*, dat hij niet alleen van illustraties maar bovendien van de meeste teksten voorzag². Gavarni bewoog zich met zwier in de society-kringen en was met zijn geestige conversatie en gesoigneerde verschijning een gevierde figuur. De wereld, die hij ver-eeuwigde, was die van het mondaine leven met bals, elegante kleding en bekoorlijke vrouwen, een geheel andere dan die van zijn tijdgenoot Daumier met zijn bijtende spot en sociale aanklachten.

Pas later, tegen 1850, komen in zijn werk grovere types, het leven van de straat, van ellende en bittere armoede voor³.

Zijn tekeningen en grafiek waren zeer gewild. Hij werkte mee aan vele tijdschriften, maakte boekillustraties en series litho's als *Les Etudiants de Paris* (1839), *Les Fourberies de Femmes* (tweede serie, 1840–1843), *Les Lorettes* (1841–1843) enz.

Onder de proefdrukken die het Rijksprentenkabinet bezit, zijn er ook uit de serie *Masques et Visages. Nouvelles Séries*. Deze bestond uit de beide reeksen *Physionomies Parisiennes* en *Par-ci, par-là* die in de jaren

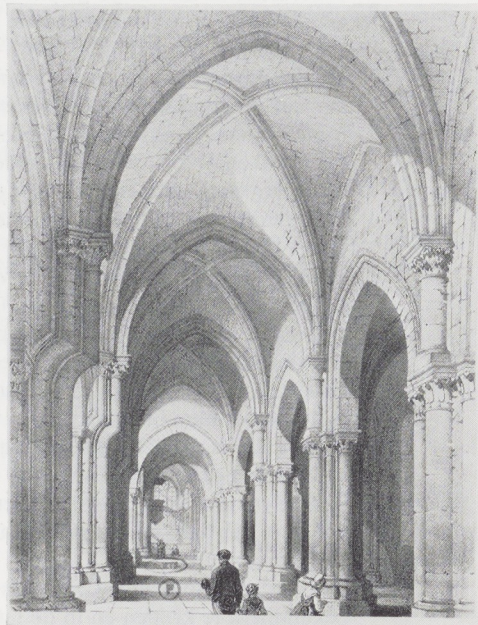
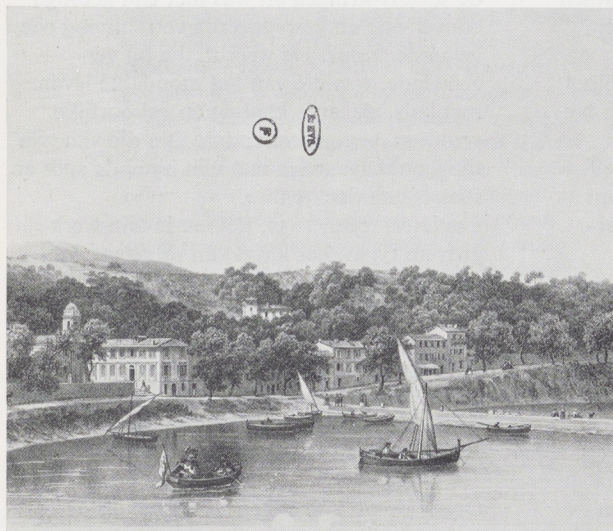
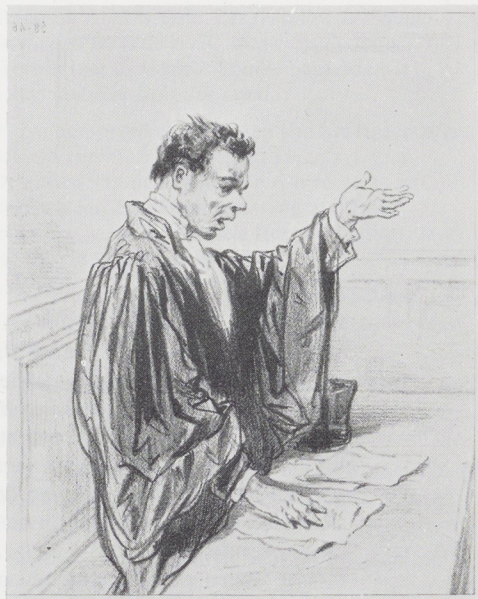
Afb. 1. Gavarni. 'Mosieu de Montmorency?' uit 'Masques et Visages', 1857/8. Litho. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Afb. 2 (linksonder). Anoniem. Landschap. Litho. Achterzijde van de litho van afbeelding 1.

Afb. 3 (onder). Gavarni. 'Vous êtes une veuve' uit 'D'Après nature', 1858. Litho. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Afb. 4 (rechtsonder). Anoniem. Kerkinterieur. Litho. Achterzijde van de litho van afbeelding 3.

Afb. 5. Gavarni. 'Célestine' in 'La Caricature Provisoire', 1839. Litho. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

1857 en 1858 verschenen. De prenten werden telkens per tien samengebundeld en in een omslag verkocht.

Dat deze drukken ook werkelijk bedoeld waren als proef, als controle op de druktechnische kwaliteit en op de voorstelling zelf, blijkt uit het volgende. De prent met de concierge, die vanuit zijn rijk gemeubileerde loge een aanzienlijk bezoeker hooghartig afwijst⁴ (afb. 1), lijkt op het oog niet meer dan een druk *avant la lettre*, voordat de tekst in de uitgave van *Par-ci, par-là* is aangebracht: *Mosieu de Montmorency? s'il vous plaît - Nous n'avons pas ça ici*. Bij vergelijking

met de prent met de tekst blijkt evenwel dat het maken van de proefdruk zin gehad heeft: gepoogd is de fout te herstellen die was ontstaan bij het in spiegelbeeld op de steen tekenen van het woord *CONCIERGE*. De verwisselde o en n zijn enigszins gewijzigd en in de goede volgorde aangebracht. Een blik op de achterzijde van deze litho leert ons dat men bij het drukken voor deze *épreuve d'essai* (uit zuinigheid?) een reeds bedrukt stuk papier heeft genomen. Een landschap en op de voorgrond een meer met enkele zeil- en roeiboten is op weinig boeiende wijze weergegeven (afb. 2). Men hechte

Allons donc Célestine! allons donc! — M'man? — Allons! lève toi — M'man? — Comment ta brûle tout ça de chandelle! avec tes romans, va! — omi M'man... Qu'est ce que t'as lu, encore? « UNE HEURE TROP TARD... Certainement! voilà pourquoi tu te lèves une heure trop tard... aussi!

Afb. 6. Ch. Bour. 'Le Mariage', 1839. Litho.
 Hierover de contre-épreuve van de litho van
 H. Daumier, 'L'Or est une chimère', 1839.
 Achterzijde van de litho van afbeelding 5.

blijkbaar weinig waarde aan deze voorstelling, want aan drie kanten is hij afgesneden op maat van die van de conciërge aan de andere zijde.

Ook uit een andere serie, eveneens gedrukt bij Lemer cier⁶, zijn er in de Rijksverzameling zulke drukken. De proefdruk van het blad xxxviii⁶ (afb. 3) uit de reeks *D'après nature* van 1858 heeft op de achterzijde een kerkinterieur (afb. 4) – wederom afgesneden. De zachtgrijze toon en het onderwerp roepen herinneringen op aan bladen voor de serie *Le Moyen Age Pittoresque* die eveneens bij Lemer cier gedrukt waren.

Proefdrukken van vroeger werk van Gavarni zijn in het Kabinet ook te vinden. In 1838 maakte hij zijn eerste litho's voor *La Carica-*

ture Provisoire. Dit weekblad heette vanaf 7 juli 1839 *La Caricature* en verscheen tot 1844⁷. In het nummer van 9 juni 1839 werd Gavarni's litho opgenomen⁸ (afb. 5). De uitgevers van *La Caricature provisoire* gaven ook *Le Charivari* uit en zo vinden we dezelfde prent daar nogmaals (16 november 1841). De begeleidende tekst is dan opnieuw gezet en boven de voorstelling staat *Fantaisies*. De kwaliteit van de druk is inmiddels duidelijk achteruit gegaan.

Vóórdat de prent in deze beide bladen werd geplaatst, zijn er natuurlijk proefdrukken gemaakt⁹. Het exemplaar van het Prentenkabinet vertoont opnieuw een bedrukte achterkant: de litho *le Mariage* van Charles Bour (afb. 6). Deze kunstenaar maakte tussen 1836 en 1866 een grote verscheidenheid van landschappen, historische kostuumprentjes, soldatenscènes enz. Dit huwelijkstafereel behoort waarschijnlijk tot een serie uit 1839 waarin voorstellingen van doop, communie en huwelijk zijn opgenomen.

Over de prent van Bour heen is ook nog de figuur van een staande man te zien. Zoals de initialen hD (in spiegelbeeld links onderaan) al aanduiden, blijkt dit een werk van Honoré Daumier te zijn. In spiegelbeeld is hier afgedrukt de litho *l'Or est une chimère*¹⁰ uit de serie *Emotions Parisiennes*. Dit is de tweede illustratie uit de serie en werd op 2 juni 1839 in *Le Figaro* opgenomen¹¹.

De meest voor de hand liggende conclusie is nu dat bij de drukker Aubert¹² tijdens het proeven trekken van de prenten voor *Le Figaro* (2 juni) en *La Caricature provisoire* (9 juni) de proefdruk van Gavarni is gemaakt op de achterzijde van *Le Mariage* van Bour; daarna werd het vel papier gelegd op de nog niet droge Daumierproeven zodat er een *contre-épreuve* van de staande man ontstond.

Het bestuderen van de laatste proefdruk (afb. 7) voert een derde drukker ten tonele: Bertauts. Voor hem schreef Gavarni de op- en aanmerkingen bij de druk die hij van een zijner litho's¹³ kreeg: *tailer le ton local un peu – très peu – plus prononcé. Les tons du noir devront modifier la qualité des seconds blanc. Je prie M. Bertauts de me remplacer cette épreuve – de ne pas oublier les épreuves*

Afb. 7. Gavarni. 'Les Brigands' uit 'Les Contes du Chanoine Schmid', 1843. Litho, met penseel in wit bijgetekend. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

taille à ton local en
peu — très peu — plus
prononcé.

les tons du noir de nos
méditerranéens la qualité des
secondes blancs

je puis M. Berthaut
de me remplacer cette
époque.

de ne puis oublier les
épaves blanches de
l'été que je n'ai pas
reçu.

Je n'ai pas de
peuple de la même
de M. Berthaut

blanches sans lettre que je n'ai pas reçues. Je n'ai pas de pierre (?) pour le dernier dessin de M. Royer.

Met penseel tekende en waste hij in wit op de litho om aan te geven hoe hij zich de zwart- en witcontrasten dacht. Hij had blijkbaar de *épreuves blanches* niet gekregen, d.w.z. de exemplaren die de kunstenaars in de regel ontvingen, zonder de tekst achterop van de uitgave waar de litho's voor bestemd waren. De tekening die hij noemt, is waarschijnlijk voor de prent *Itha, comtesse de Toggenbourg*¹⁴. Gavarni gaf deze tenminste de nummering (18)42-34, een nummer later dan de afgebeelde prent met de rovers uit het verhaal over Henri d'Eichenfelds. Beide prenten zijn illustraties, die Gavarni in 1841 en 1842 maakte voor de *Contes du Chanoine Schmid*¹⁵. Dit boek werd, in de vertaling van Cerfberr de Medelsheim, in 1843 door A. Royer uitgegeven.

Proefdrukken zoals de hier besprokene zijn even zovele gegevens over de weg die een prent van de kunstenaar, in dit geval Gavarni, via de drukker naar het publiek aflegt. Zij vormen de, welkome, visuele aanvullingen op ons in theorie bekende feiten.

Noten

¹ Het stempel met de omcirkelde F, dat op de afbeeldingen van de achterkanten te zien valt, is het verzamelaarsmerk dat D. Franken Dzn. (1838-1898) op zijn prenten liet aanbrengen (F. Lugt, *Les Marques de Collections de dessins et d'estampes*, Amsterdam 1921, nr. 964).

² Slechts 18 afleveringen heeft dit *Journal* gekend, december 1833-juli 1834. Financiële moeilijkheden noopten Gavarni tot opheffing en deden hem zelfs voor enige maanden in de schuldenarengedangenis Clichy belanden.

³ De ommekeer was het gevolg van zijn reis naar Engeland (1847-1851), waar hij kennis maakte met het straatleven, met dronkelappen en zakkenrollers.

⁴ J. Armelhault en E. Bocher, *l'Œuvre de Gavarni*, Parijs 1873, nr. 1846.

⁵ Rose Joseph Lemerrier (1802-1887).

⁶ Armelhault en Bocher, *op.cit.*, nr. 1626.

⁷ Ook voor de eerste, meest bekende, uitgave *La Caricature* had Gavarni litho's gemaakt. Dit republikeins georiënteerde blad kwam uit tussen 1830 en 1835. In dit laatste jaar werd een wet op de persvrijheid uitgevaardigd, een censuur die het einde van de politieke karikatuur betekende.

⁸ Armelhault en Bocher, *op.cit.*, nr. 245.

⁹ Betsy Fryberger vermeldt in haar introductie in de catalogus voor de tentoonstelling van Gavarni, *Prints from the Collection of R.E. Lewis*, Stanford University Museum, 1970/71, dat Gavarni in de regel 12 proefdrukken liet maken: 6 op velijnpapier, 6 op chine-collé.

¹⁰ L. Delteil, *Le Peintre-graveur illustré*, dl. xxii, Parijs 1926, nr. 685.

¹¹ Op 26 oktober 1839 verscheen *L'Or est une chimère* ook in *Le Charivari*.

¹² Gabriel Aubert (1789-1847), lithografisch drukker en geassocieerd met zijn zwager Charles Philippon, de oprichter van o.a. *La Caricature* (1830) en *Le Charivari* (1832).

¹³ Armelhault en Bocher, *op.cit.*, nr. 1584.

¹⁴ Armelhault en Bocher, *op.cit.*, nr. 1582.

¹⁵ Christophe von Schmid (1768-1854) schreef leer- en leesboeken voor kinderen.